

GYULAI PÁL PÉLDÁJA

Száz év távlatában kevés író bírja ki, hogy a róla megalkotott kortársi ítéletből semmi le ne morzsolódjék. Gyulai Pálnak nem kell félnie, ha harcos és egykor annyira rettegett alakját emlékezésünk elé idézzük. A születése óta eltelt száz év s a tényleges írói működésének megszűnését követő több mint negyvenéves időköz írói értékeit nem homályosította el. Elmúlt már réges-régen irodalmunknak az a hatalmas korszaka, amely szellemének és kritikai ízlésének legélezebb kifejezőjét benne látta; Petőfi elismeréséért s a Petőfi-utánczók háttérbe szorításáért nem kell harcolni; Kemény Zsigmond mélyenszántó lélekelemzése is elfér nyugodtan Jókai könnyen teremtő képzeletének ragyogó építményei mellett, anélkül hogy kettőjük összevetésével kellene egyiknek vagy másiknak jelentőségét jobban kidomborítani. Az a modernizismus is már kifutotta formáját, amelynek pirkadását még Arany is látta, s amelynek kibomlása ellen az öregedő Gyulai hatékony fegyverekkel már nem küzdhetett. Nagyon szegények és elárvultak lettünk ahhoz, hogy irodalmi iskoláknak, szigorúan felállított esztétikai elvszerűségeknek fényűző harcát vívjuk. A világháború katasztrófája irodalmi életünkben is tabula rasát csinált. Ha ma tehát, születésének százéves fordulója alkalmából Visszatérünk Gyulai Pálhoz, nem is gondolhatunk arra, hogy értékelését új alapra fektessük, hogy a piedesztálhoz, amelyen áll, új köveket hozzunk, vagy a régiekből elvegyünk. Ma minden régi, elismert nagy írónk csak önmagunkra való eszmélésünknek, megtört teremtő lendületünk újraéledésének forrása lehet. Nem kritizálhatjuk őket, nem vitázhatunk velük, csak példaadó életüket állíthatjuk magunk elé. És Gyulai írói egyéniségében, erdélyi lélekösszetételében, élete futásában sok olyan elem van,

amelyet a mai magyar s ennek keretén belül az erdélyi irodalom művelői nagy tanulsággal eleveníthetnek fel.

Hozzánk legközelebb mindenesetre a szabadságharc leverését követő szomorú időknek Gyulai Pálja áll. Irodalmi életünk akkor is nagy megrázkódtatást szenvedett. A közönség érdeklődését akkor éppen úgy, mint ma, az átélt nagy történelmi események a magasabb színvonalú művészeti élmények iránt elfásították. Legjobb íróink elhallgattak vagy hallgatni kényszerültek, s a tétován meginduló irodalmi építésben könnyen szóhoz juthatott az eltúrt dilettantizmus vagy a léha, szemérmetlen sikervadászás. Gyulai abban az időben rövid ideig Kolozsváron tartózkodott, majd Gernyeszegre vonult vissza a Teleki család Maros menti szép kastélyába, hol a gyermekek nevelése mellett bőven maradt ideje a meditálásra és műveltségének szorgos, mindenre kiterjedő kiegészítésére. Gyulai akkor főként költői babérokra vágyott, de egy-két Pestre küldött cikkében már jelét adta kritikusi hivatottságának is. Mi kell ahhoz, hogy valaki jó kritikus legyen? Elsősorban judícium és műveltség mindenesetre, de nem másodrendű tulajdonságai egyfelől a morális rátermettség, másfelől a művészi élményeknek, a művészi alkotásoknak átérezni tudása. Végeredményben minden jó kritikus abbamaradt vagy félig érvényesült alkotó művész, akinél csupán a formakönnyedség hiányzik, azonban a művész sajátos lelke benne is él. Gyulai Pál is kezdetben csak költő akart lenni, de később több oldalú szellemi érdeklődése, az irodalmi felelősség vele született érzése, amelyet erős kritikai szelleme folyton nyugtalanított, természetszerűleg inkább kritikai hivatásának betöltésére sarkallta.

És ránk nézve éppen ma abban van Gyulai példájának iránymutató jelentősége, ahogy ő ezt a kritikai hivatást felfogta, s úgyszólván az első pillanattól fogva megvalósította. Menjünk el hozzá az emlékezés útján egészen Gernyeszegig. A magyarországi irodalommal való belső érintkezést különösen Pákh Alberttel való levelezésében először itt kapja meg. Az első alkalmat megragadja, amely Budapesten némi megélhetést biztosít, s elhagyja a békés gernyeszegi tusculanumot, hogy

az élő irodalom számottevő tényezője legyen. Megérkezik Pestre, s előtte is éles vonalakban kibontakozik a probléma, mint ma előttünk: mit kell tenni az alapjaiban megrendült magyar irodalmi élet folytonosságának helyreállításáért? Leszállani az új olvasóközönség színvonalához, s a könnyen népszerűvé válható irodalommal biztosítani először az olvasók nagy tömegét, az Ízlés kifinomítását, a színvonal megteremtését későbbi időkre hagyva el? Hátat fordítva minden magasabb művészi kezdeményezésnek, elsősorban a régi, kipróbált írók népszerűsítésére fordítani minden figyelmet? Elvetni a művészi forma emelkedett igényeit és csupán termelésre biztatni az írókat? Szigorú mérlegelés helyett dédelgetni mindenkit, aki csak tollat fog kezébe?

Mindezek a kérdések természetesen felmerülhetnek, mint ahogy fel is merültek a romokban heverő magyar irodalom láttára. Gyulai azonban egy pillanatig sem hódolt be a kishitű csüggedés sugallatának. Legfőbb kötelességének ismerte, hogy elsősorban azok mellé álljon, akik irodalmi életünkben a legmagasabb színvonalat és a legmerészebb kezdeményezést jelentették. Mint ahogy Petőfi zsenijét méltóképpen ő jellemezte először, éppen úgy Katonának is ő szolgáltatott igazságot kitűnő *Bánk bán*-tanulmányával. Gyulai átlátta annak igazságát, hogy az irodalom fejlődését nem holt jelszavak biztosítják, hanem a kiváltságos szellemek egymással összhangba csendülő, egymást felismerő és egymást támogató munkálkodása. Talán egy kritikusunk sem volt oly feltétlen híve a vezető nemzedék szupremáciájának s oly féltékeny öre annak az irodalmi etikának, amelyet ez a nemzedék magáénak vallott. Arany Jánosnak és Kemény Zsigmondnak nemcsak buzgó munkatársa, hanem műveiknek és művészi meggyőződéseiknek olyannyira türelmetlen és megalkuvást nem ismerő védelmezője, hogy ezért még — a legtisztább forrásból eredő — igazságtalanságokra is képes. Aranyhoz fűzi a tiszta, a letárgyilagosságotól kímált műforma becslése s a Petőfi-hagyományoknak a klasszikus és külföldi költészetekkel való kiszélesítése és kimélyítése. Ezért a Petőfi-iskolának még oly tehetséges tagjai, mint Tóth Kálmán, Thaly, Endrődi Sándor sem

igen számíthatnak elnézésre tőle. Viszont Kemény Zsigmonddal együtt hozta Erdélyből az eleven történelmi érzéket, s műveiben oly elismeréssel bámulta a jellem ábrázolását, a történelmi idők tragikus levegőjének megelevenítését, hogy Jókai humora, kivételes fantáziabősége, összehasonlíthatatlan nyelvgazdagsága sem tudta elfelejtetni vele azokat a hibáit, amelyeket a történelmi színezésben vagy jellemfestésben elkövetett.

De így volt ez jó. Nincs fanatikus kritikus elfogultság nélkül, viszont nehéz jelentőséges kritikát írni — fanatizmus nélkül. Gyulai elfogultságait kimenti erkölcsi tisztasága és hozzáférhetetlensége, s kimenti főként az a magas cél, amelynek nevében azokat elkövette. Adott esetekben sokkal jobb mindent és legtöbbet akarni, akár hibák elkövetése árán is, mint megelégedni a hibátlan közepszerűséggel. A szellemi és művészi élet nem ismer megalkuvásokat, kiegyenlítődéseket, mint a politika. Ebből a világból a tehetség és az egyéniség szupremáciáját száműzni sohasem lehet. A jó kritikus az, aki képes felismerni ezt a két vonást, s azok mellé szegődik, akikben ez megvan. Gyulainak irodalmunkban történelmi szerepet az juttatott, hogy mindig legnagyobb szellemeinknek volt fegyverhordozója, s hosszú életén át küzdeni tudott a legmagasabb művészi eszményért, anélkül hogy abból egy jöttát is engedett volna.